

OVERSETTELSESPROBLEMER

av

SVERRE HOLTH

I denne artikkelen akter jeg å gjøre tre ting. For det første vil jeg forsøke å bestemme hva som kan betraktes å være en god oversettelse og å antyde visse regler som en slik bestemmelse innebærer for oversetteren. Dernest vil jeg antyde noen av de problemer som man støter på i alt oversettelsesarbeid. Og for det tredje vil jeg illustrere det som er blitt sagt under punkt én og to ved å se litt nærmere på visse struktur- og andre eiendommeligheter ved det kinesiske språket.

I

John Drydens (1631–1700) beskrivelse av en god oversettelse kan vel sies å være klassisk: «En oversetter som vil skrive med originalens kraft og ånd må ikke henge seg opp i forfatterens ord. Han må bestrebe seg på å forstå så fullkomment som overhodet mulig ikke bare forfatterens særpreg og mening, men også stoffets egenart og emnets terminologi. Først da vil han kunne uttrykke seg riktig og livfullt som om han skrev noe originalt. Hvis han derimot kopierer ord for ord vil selve ånden gå tapt i en kjedsommelig overføring.» På denne bakgrunn blir Sir John Denhams (1615–69) velkjente sarkasme en komisk fordreielse av virkeligheten:

*Such is our pride, our folly, or our fate,
That few, but such as cannot write, translate!*

To ekstreme synsmåter blir iblant forfektet. På den ene siden er det de som hevder at enhver forfatter har sin egen individuelle og særpregede språkføring, og at det derfor må være oversetterens

oppgave å konsentrere seg om originalens ånd og mening. Han må i første hånd mestre forfatterens idéer, og dernest søke å uttrykke disse i den språkform han selv finner best egnet. På den andre siden er det de som mener at det er oversetterens plikt ikke bare å gjengi forfatterens tanker og meninger, men også hans stil og skrivemåte. Ifølge den første oppfatningen er det tillatelig for oversetteren å forbedre og utbrodere originalforfatterens fremstilling; ifølge den annen er det nødvendig å gjengi ordrett endog det som måtte være misvisende og mangelfullt.

Det er ikke usannsynlig at idealet ligger et sted midt mellom disse to ekstreme synsmåtene. Valget er nemlig ikke bare mellom utilitariske hensyn og kunstneriske motiver. Det didaktiske sikte vil alltid forbli primært, men den samvittighetsfulle oversetter vil søke å gjengi både innholdet og stilen så nøyaktig som overhodet mulig. I den ideelle oversettelsen blir originalverkets egenskaper så fullstendig gjenspeilet, at de hos leseren fremkaller den samme reaksjon som de ville ha gjort på originalspråket. Hvis dette er en riktig bestemmelse av oversetterens sikte, kan følgende regler formuleres:

For det første skal oversettelsen gi en sann og fullstendig fremstilling av originalverkets tankeinnhold. For å kunne gjøre dette, må oversetteren fullt ut beherske originalspråket og ha inngående kjennskap til emnet som behandles. Hvis han mangler kompetanse på det ene eller andre av disse områder, kan han aldri være sikker på at han har forstått forfatteren fullt ut. Oversetteren må aldri legge noe til eller forandre originalens tankeinnhold; heller ikke må han etter eget skjønn fjerne det som kan synes å svekke dets mening eller endog motsi den bærende idé.

For det annet skal oversettelsen reflektere originalverkets stil og karakter. Dette er selvsagt ikke det vesentligste ved en oversettelse, og heller ikke er det lett å gjennomføre. Det setter store krav til oversetterens evne til å oppfange ikke bare forfatterens mening, men også det særpregede ved hans stil og uttrykksmåte. Her gjelder det å ha en sikker språksans, for ellers vil oversetteren stadig stå i fare for å lage en karikatur av originalen.

For det tredje kreves det at oversettelsen skal tale med samme kraft og virkning som originalverket. Dette er sikkert den vanskeligste side ved oversetterens oppgave, for det betyr jo i virkeligheten at han skal være det medium hvor igjennom originalforfatteren taler. Både følelsmessig og i uttrykksformen er oversetterens frihet sterkt begrenset.

Det kan være av interesse å sammenlikne det som er sagt ovenfor, med den trefoldige prøve som kinesiske skribenter anvender på ethvert litterært arbeid: *Hsin* (nøyaktighet), *ta* (klarhet) og *ya* (eleganse). I oversettelser er det utvilsomt *ya*-prinsippet som vil volde den største vanskelighet, for her har man ofte å gjøre med så vidt forskjellige oppfatninger av litterær eleganse som t. eks. tysk og kinesisk.

II

De vanskeligheter man støter på i alt oversettelsesarbeid, er stort sett av to slag.

For det første har man hva vi kan kalle de leksikalske problemer. Disse er mangfoldige, men det kan være nok å nevne fem av de hyppigste og viktigste.

1. Metaforer. Vanskeligheten her er at et uttrykk som i et språk forstås billedlig, ofte blir forstått bokstavelig i et annet. Oversetteren må da velge én av tre muligheter: a. Å erstatte metaforen med et ikke-billedlig uttrykk. «Å samle glødende kull på ens hode» blir da «å gjøre til skamme». b. Å erstatte et ikke-billedlig uttrykk med en metafor. På bambara-språket blir da «sorg» å oversette med «å sverte øyet». c. Å erstatte én metafor med en annen. «Å bryte ens løfte» uttrykkes således på loma-dialekten med «å løfte ordet opp av ens hånd».

2. Kulturelle idiosynkrasier. Det største problemet her er at det finnes enkelte ord i hvert språk som ikke fullt ut dekkes av et tilsvarende ord i andre språk. Ordenes begrepsinnhold varierer sterkt i de forskjellige kulturer. Et velkjent eksempel på dette er det greske rotord *hag*, som innebærer forestillingen om tabu, og blir oversatt med ord som «hellig», «helgen», «helliggjøre» osv.

3. Semantiske komplekser. De fire semantiske «urformer» (dvs. primære meningskategorier) er ofte isolert i enkelte ord:

gjenstand — mann, hus, vann, tre osv.

handling — tale, se, høre, gå, løpe osv.

abstraksjon — stor, liten, svart, rask, snart osv.

forhold — med, ved, i, gjennom, men, fordi osv.

Men i mange tilfelle finnes det ord som inkluderer mer enn én av disse kategorier: Taler (gjenstand, handling), forbannelse (handling, abstraksjon), mellommann (handling, forhold og gjenstand), helliggjører (handling, abstraksjon og gjenstand). Slike komplekse uttrykk må i visse språk oversettes med setninger heller enn med enkelte ord.

4. Psykologiske uttrykk. De fleste språk kan påvise parallelle uttrykksformer i beskrivelsen av objektive fenomener, men når det kommer til den subjektive reaksjon på disse fenomener, varierer de sterkt. I det greske språket forbindes kjenslelivet med «innvollene», mens annuak-språket forbinder det med «leveren». «Å ha en god lever» er ensbetydende med «å være generøs», «å ha en dårlig lever» betyr at man «ikke er omgjengelig», og «å ha en flat lever» vil si at man «er sint» osv.

5. Periferiske meningsforlengelser. Når ord brukes i periferiske meningsområder (hvorvidt slike ord bør klassifiseres som billeduttrykk, er ikke det egentlige problem, for der er graderinger av billedlige og ikke-billedlige uttrykk) vil problemer oppstå for oversetteren. Det nytestamentlige uttrykk «under loven» vil i enkelte av de filippinske språk bli forstått som «medlem av underverdenen».

For det annet har vi de grammatikalske vanskeligheter. For å nevne bare noen få:

1. Ombytning av ord-klasser. Handlinger eller begivenheter som i enkelte språk beskrives ved hjelp av substantiver, blir i andre språk uttrykt ved hjelp av verbalord.

2. Ordstilling. Enkelte språk har ikke preposisjoner, og dette gjør at oversetteren må foreta en omkonstruering av setningsbygningen. For å ta et annet eksempel. Uttrykket «min hyrde»,

slik det står, vil for enkelte språks vedkommende bety «hyrden som arbeider for meg». Og «Guds kjærlighet» vil bety «den kjærlighet mennesker har til Gud».

3. Kategorier. De grammatikalske kategorier ikke bare varierer, men blir ofte brukt forskjellig.

4. Setningstype. I et språk foretrekkes setningstypen den hand-lende-handling, i et annet, mål-handling. «Gud åpenbarte sin sannhet gjennom profetene» kan derfor måtte oversettes med «Gud lot profetene åpenbare sin sannhet».

5. Setningsbygning. Enkelte språk tillater lange og innviklede setninger med en rekke bisetninger (t. eks. tysk), mens andre språk nødvendiggjør at slike setninger blir delt opp og kombinert på forskjellig vis.

III

Det kinesiske språket har visse formelle elementer felles med andre sinittiske språk: 1. Monosyllabisme, 2. en tendens til å utvikle tonalitet, og 3. en klasse ord som ikke har noe tilsvarende i indoeuropéiske språk, nemlig de såkalte «klassifiseringsord» eller «numeriske bi-ord».

I tidens løp har det kinesiske språket utviklet seg fra å være et helt ut monosyllabisk og fonetisk forholdsvis rikt språk, til å bli et språk som man bare med sterke modifikasjoner kan kalle monosyllabisk, og som er dårligere utstyrt enn de fleste hva tilfang av distinkte lyder angår.

Kinesisk har to slags ord-enheter, og hver av disse har noen, men ikke alle, av de grunntrekk som et ord har i andre språk. Den første typen er det monosyllabiske *tzu*, som nesten alltid er en meningsbærende enhet (*simplicia*, usammensatte ord). Den andre typen er den syntaktiske enhet, som består enten av et enkelt *tzu*, eller av to eller flere *tzu* i kombinasjon (*composita*, sammensatte ord). Vi kan derfor si at språket er både monosyllabisk og polysyllabisk alt etter som vår definisjon baseres på det enkle rot-ord eller på den syntaktiske enhet.

Ved hjelp av suffikser kan man i de indoeuropéiske språk uttrykke meningsvariasjoner med ett og samme ord (t. eks. *puella*,

puellae, puellam, puellas, puellarum, puellis, osv. I hvert av disse forekommer grunnstammen *puell-*, og suffiksene har selvsagt ingen mening i seg selv.) Alle kinesiske ord er enkle rot-ord som ikke lar seg omdanne til nye ord ved hjelp av derivative suffikser. Dette er en logisk konsekvens av det kinesiske språks «isolerende» karakter, nemlig dets uvilje mot bøyings-suffikser (*casus, numerus, persona, tempus*). Heller ikke har det kinesiske språket rot-ord med mer enn én stavelse. Beskrivelsen «monosyllabisk» og «isolerende» faller naturlig når kinesisk sammenliknes med andre språk. Betrakter man språket i og for seg, kan kinesisk sies å ha tre negative trekk: 1. Det har ingen disyllabiske eller polysyllabiske stamme-ord. 2. Det har ingen enkle rot-ord som kan formes med derivative suffikser (t. eks. arbeider-er, god-het). 3. Det har ingen ord som skifter form på grunn av bøyings-affikser.

Monosyllabismen har resultert i flere eiendommeligheter. Dess flere ord språket skapte, jo vanskeligere ble det å unngå forvirring fordi to eller flere ord hadde samme, eller tilnærmedesvis samme, uttale. Denne homofoni ble ytterligere markert ved at det kinesiske språket i sin videre utvikling stadig i større grad tenderte mot over-simplifisering. Allerede for femten hundre år siden hadde det kinesiske språket en besværlig mengde homofoner, og det er klart at den fortsatte forenklingsprosessen måtte føre til enda større vanskeligheter. Alle de moderne kinesiske dialekter har et fattigslig forråd av vokaler og et stort antall monofoner. De enkle rot-ordene har ikke mer enn 420 forskjellige uttalelsesformer, og mange av disse er ikke lette å skille fra hverandre.

For en som tilhører en annen språkfamilie, er det naturlig å spørre hvordan det overhodet er mulig å bruke et språk med så mange homofoner. Etter hvert som homofonene tiltok i omfang, måtte språket utvikle et system av forklarende tilleggsord, og dette gjorde at det kinesiske språket undergikk en fullstendig forandring i de første århundrene av vår kristne tidsregning. Disse tilleggsordene var av tre slag: 1. Sammenkobling av synonymer, som består i at to enkle ord av samme eller analog betyd-

ning føyes til hinannen (t. eks. *k'an-chien*, å se). 2. Objektet føyet til det enkle verbum (t. eks. *hsie-tzu*, å skrive, *k'an-shu*, å lese). 3. Sammensetninger hvori det annet ledd har mistet sin opprinnelige farge (t. eks. ordet *t'ou* som føyes til andre ord som beskriver gjenstander med en fremstikkende part — *chih-t'ou*, finger, *man-t'ou*, brød). *Tzu* og *ehr* tilføyes andre ord for å angi materiell eksistens (t. eks. *cho-tzu*, bord, *fang-tzu*, hus). Som regel er disse tilleggsordene substantiv-suffikser. Men slike suffikser i moderne kinesisk er forholdsvis få og avsvækker ikke den generelle påstand at det kinesiske språket er et suffiks-løst språk. Et annet forklarende tilleggsord av stor betydning og interesse er de såkalte «klassifiseringsord» eller «numeriske bi-ord», som settes foran de fleste navnord når disse bestemmes av tallord eller av demonstrative pronomer.

Språkets konstante monosyllabiske karakter kan ikke annet enn få bestemmende betydning for setningsstrukturen. I indo-européiske språk markerer ordformens variasjoner (infleksjon) den rolle et bestemt ord spiller i setningen. I språk som t. eks. tysk, russisk og latin samt i mindre grad engelsk, er det mulig å bestemme et ords funksjon i setningen ved hjelp av infleksjonen. I setningen *pater amat filium*, faren elsker sønnen, tilkjennegir bøyningensformene den rolle ordene spiller. Det er dog en kjensgjerning at de européiske språk utvikler seg i retning av et forenklet infleksjons-system, og derfor blir etter hvert mer lik det kinesiske i dette stykket.

Om kinesisk altså ikke har infleksjoner, kompenseres dette i en viss grad av en indre «tonal-infleksjon». *Hao*³ betyr således «god», mens *hao*⁴ betyr «å like»; *tao*³ betyr «å falle» eller «å bli slått ned», mens *tao*⁴ betyr «å tømme ut» eller «å vende om». Men slike eksempler er ikke mange. Et annet middel er bruken av hjelpeord. *Yao* t. eks., som er et selvstendig ord og betyr «å ønske» eller «å ville», er et hjelpeord som angir futurum. Iblant er et slikt hjelpeord simpelthen en affiks: når *ti* plasseres etter et ord eller en gruppe av ord, markerer det at det som er sagt, er en attributt til det ord som følger. På samme måte er ordet *chih* en attributiv affiks i klassisk kinesisk.

Kinesiske setninger har som regel subjekt og predikat, skjønt undersetninger som korresponderer med slike uttrykk som «for et vær!» på norsk, forekommer hyppig. I subjektet og predikatet arrangeres ordene som oftest etter følgende tre konstruksjonsmønster: 1. Koordinert konstruksjon, ofte uten konjunksjoner og endog pauser, som t. eks. i uttrykket *tung-nan-hsi-pe*, «øst-sør-vest-nord». 2. Kvalifiseringsord-subjekt, alltid i denne rekkefølge. *Kang tsou-ti jen-ti mao-tzu*, «hatten til ham som nettopp gikk». 3. Verbum-komplement. *Sao kan-ching*, «å feie rent»; *ta-p'o*, «å slå i stykker».

Rent generelt kan det sies at i mangelen av bøynings-suffikser og med en begrenset bruk av hjelpeord, er det den utvetydige setningsbygning som er avgjørende for meningen. Ordnes rekkefølge i setningen er den samme som faller naturlig for en nordmann: *Fu ai tzu*, «faren elsker sønnen», altså subjekt + verbum + objekt. Adjektivet plasseres alltid foran hovedordet: *Yen-fu*, «den strenge far»; men: *Fu yen*, «faren er streng».

På norsk setter vi ordene i omvendt rekkefølge for å danne en spørrende setning, men dette kan ikke gjøres på kinesisk uten å forstyrre ordenes faste rekkefølge i setningen. Kinesisk beholder den normale rekkefølge og markerer kategorien «spørsmål-beslutning» på én av to måter: *T'a lai pu lai?* («kommer han?»), eller: *T'a lai mo?* («kommer han?»). Spørsmål som utber opplysning, inneholder alltid et spørrende pronomen eller adverbium: «Hvem er han?», «hva er han?». Logisk konsekvent, sier kineserne: *T'a shih shui?* Hvis det er ønskelig å markere ytterligere setningens spørrende karakter, tilføyes en ende-partikkel: *T'a shih shui ni?* (Ikke *ma* eller *mo*, som brukes i spørsmål av den første kategorien.)

Oversettelse av en kinesisk tekst byr på fire vesentlige problemer. 1. Den store variasjon av betydninger som det enkelte ord kan ha. I ulike forbindelser kan et ord ha en så divergerende betydning at det er nesten ugjenkjennelig som det samme ord. (Paralleller forekommer selvsagt i andre språk, som t. eks. ordet «ånd» på norsk.) I det kinesiske språket er dette gjennomført i forbausende grad. Grunnen til dette er at kinesisk har vært et

litterært språk i tusener av år, og en mengde ord har i tidens løp splittet seg opp i et stort antall av nyanserte betydninger. Er det vanskelig å fastslå et ords selvstendige betydning, så er det ofte enda vanskeligere å bestemme meningen når det forekommer i en frase-kombinasjon.

2. I sammensetninger er tankegangen ofte så søkt at man neppe kan hitte på den uten hjelp. T. eks. *hsien-seng*, «forut født», som betyr «lærer», «senior», «herre», eller rett og slett «Herr...». En aksje-eier kalles *ku-jen*, som bokstavelig betyr «legg-menneske». Ofte er setningen høyst brakkylogisk og minner mest av alt om språket som benyttes i telegrammer. En nordmann som avslår å kjøpe noe, vil si: «Jeg vil ikke kjøpe det», og tilkjenner helt nøyaktig både subjekt og objekt. En kineser vil anse dette for unødvendig, og vil kort og godt si: *Pu mai* («ikke kjøpe»). Kinesisk, særlig i sin klassiske form, setter store krav til oversetterens fantasi. Det er mulig endog for en sinolog å bli stående helt fast overfor en kinesisk setning, uvisst om fortolkningen, især når flere ulike tydninger kan være grammatisk riktige. I slike tilfelle må oversetteren være så innforlivet med kinesisk tankegang at han kan «føle» hva den riktige meningen er. Ambiguitet som skyldes mangelen på tegnsetting utgjør nok et problem i oversettelsen av klassiske tekster.

3. Kunstneriske utsmykninger og historiske allusjoner. For å mestre klassisk kinesisk, er det ikke nok bare å studere språkets grammatikalske eiendommeligheter. Den kinesiske forfatter besitter et enormt tilfang av idiomer og uttrykk som han har ervervet seg gjennom mange års pugging av de klassiske tekster, og som han kan bruke til å utsmykke og effektivisere sin stil med. Den kinesiske konversasjon, når den er på sitt beste, er krydret med talefigurer som stammer fra den klassiske litteraturen. Her gjelder det så visst at «språket er et galleri av falmede metaforer». Historiske allusjoner forekommer i alle språk («gå til Kanossa», «med ryggen mot veggen» osv.), men slike uttrykk vrirler det av i kinesisk dagligtale.

4. Den største vanskelighet for en oversetter fra et sinittisk språk til et indoeuropéisk, eller omvendt, er dog å finne uttrykk

av tilnærmedesvis samme betydning. Bak alle uttrykk ligger der et idéinnhold som varierer fra kultur til kultur. Kineserne sto overfor dette problemet da de begynte å befatte seg med vesterlandsk vitenskap. Det var forholdsvis lett å finne uttrykk for materielle ting og for mekaniske oppfinnelser, som t. eks. tog, dampskip, mikroskop osv. Verre var det å oversette matematiske og kjemikalske uttrykk, og her måtte prinsippet *chia-chie* tas i bruk, ofte via japansk. Men verst var det å finne adekvate uttrykk for mange abstrakte idéer. Enhver som vil sammenlikne noen av de mange moderne ordbøker, vil snart kunne bekrefte dette. Den dag i dag har oversettere besvær med ord som «vesen», «virkelighet», «eksistensiell» og liknende uttrykk som alle er preget av vesterlandsk filosofi og åndshistorie.